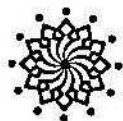

تاریخ نظریۂ وحدت وجود

تألیف
ابو سعید الدار بجانی

تصحیح، ترجمہ و توضیح

یوسف نو ظہور

انجمن آثار و معارف اسلامی

تھران ۱۳۹۳

انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

دوره جدید

2

زیر نظر و اشراق

مهدي محقق

میر شمس

عنوان قرارداد

عنوان و نام پدید آور

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

فروست

شاپک

وضعیت فهرست نویسی

موضوع

موضوع

شتاسه افزوده

شناسه افزوده

رده بندی کنگره

ردء بندى ديويى

شماره کتابشناسی ملی

ابو عبد الله، ١٣٦٣ - ١٣٠٩

وحدت و جود فارسی

تاریخ ظفریہ و حسنہ محمود : تالیف ابو عبد اللہ زنجانی :

تفسيره، ترجمه و تفسیر: یوسف نوری

تہران: انجمن بازار و صنعت فرهنگی، ۱۳۹۳۔

بیست و چہار، ۱۷۵، قصہ: نفاذ

سلسلہ انشوارا انجمن ا مفاخر فرہنگی؛ ۵۳۹

9-000000-02A-198-A

تصريف - فائز

روح‌دلت و وجود افسفہ اسلامی

انجمن اُتار بہ عفا صدقہ فہرہ فہرہ

نواظور: یوسف، ۱۳۴۵ء - مترجم، مصحح

BP 270: A C 6.41 15A9

YQV/LA

1958VFI

سلسله انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

شماره ۵۳۹

تاریخ نظریه وحدت وجود

• تألیف: ابوالحسن علی بن ابی طالب • تصحیح، ترجمه و توضیح: دکتر یوسف نوظهور • ناظر فنی چاپ: دکتر شمس الدین نوری • ناشر: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی • هفت نقش • نوبت چاپ: اول ۱۳۹۳
انجمن آثار و مفاخر فرهنگی • شمارگان ۱۰۰۰ نسخه • همه حقوق محفوظ است

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۲۸-۱۹۶-۸ ISBN: 978-964-528-196-8

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

دفتر مرکزی: تهران - خیابان ولی عصر - پل امیر بهادر - خیابان وردی - بشیری

شماره ۷۱ - تلفن: ۵۵۳۷۴۵۳۱-۳، دورنویس: ۵۵۳۷۴۵۱۰-۴

دفتر فروش: خیابان انقلاب بین خیابان ابوریحان و خیابان دانشگاه - ساختمان وردی -

شماره ۱۳۰۴، طبقه چهارم - شماره ۱۴، تلفن: ۶۶۴۰۹۱۰۱

info@anjom.ir

www.anjom.ir

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

پیشگفتار انجمن	هفت
مقدمه مترجم	یازده
الف) آشنایی با مؤلف	دوازده
ب) معرفی نسخه‌های خطی و رالة السوفی فی التاریخ	هجده
ج) مروری بر مباحث رسالة التصوف فی التاریخ	بیست
فصل اول: سرآغاز واژه تصوف در اسلام	۱
۱. وحدت وجود در هند	۵
۲. وحدت وجود در مصر باستان	۹
۳. وحدت وجود در یونان	۱۱
۳-۱) گرنفانس	۱۱
۳-۲) پارمنیدس	۱۳
۳-۳) زنون	۱۶
۳-۴) مکتب رواقی	۱۷
۳-۵) مکتب افلاطونی	۱۹
۴. وحدت وجود در جهان اسلامی	۲۰
۵. منابع و مصادر تصوف اسلامی	۲۶
۵-۱) مکتب حسین بن منصور حلاج	۲۷

۳۴	 مدرسه جندی شاپور	۵-۲
۳۶	 مکتب اخوان الصفا	۵-۳
۴۱	فصل دوم: تبیین نظریه وحدت وجود	
۴۱	 ۱. مقدمه‌ای در باب روش حصول شناخت برای نفس	
۴۱	 (۱-۱) روش تجربه گرایی (Empricism)	
۴۱	 (۱-۲) روش عقل گرایی (Rationalism)	
۴۲	 (۱-۳) روش تصوف	
۴۶	 ۲. تبیین نظریه وحدت وجود بر اساس روش عقل گرایی (Rationalism)	
۵۲	 ۳. ناله جهان	
۵۹	فصل سوم: تبیین برخی از مسائل دشوار فلسفی بر اساس مکتب وحدت وجود	
۵۹	 ۱. مسئله اول: برهان اختیار	
۶۳	 ۲. مسئله دوم: علم خداوند متعال	
۶۴	 ۳. مسئله سوم: حدوث جبر	
۶۵	 ۴. مسئله چهارم: جبر و فرد (برهان تجزی)	
۶۹	فصل چهارم: تأثیر مکتب وحدت وجود در اخلاق	
۷۵	فصل پنجم: حلاج، پرآوازه ترین طرفدار وحدت وجود در اسلام	
۷۵	 ۱. زندگی حلاج	
۷۶	 ۲. قتل حلاج	
۸۱	 ۳. مکتب و دیدگاه وی در خصوص وحدت وجود	
۸۳	ضمیمه: تصوف و ریشه واژه آن	
۸۵	ارجاعات متن و یادداشت‌های مترجم	
۹۵	متن عربی رساله التصوف فی التاریخ	
۱۷۱	نمونه‌هایی از نسخه‌های خطی کتاب	

پیشگفتار انجمن

به نام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه برنگذرد

از قدیم گفته‌اند که حق به حقدار می‌رسد، گاهی این حکم به مرحله تحقق نمی‌رسد. شخصیت این مستند که تلاش آنان منحصر به این است که حقیقت را به هر نحو که ممکن است بسویند و نتیجه آن را به اطلاع حق جویان برسانند و مانند برخی قصد آن ندارند که به هر وسیله غرضی در میان سرها برآورند.

دانشوری بی ادعا نظریه وحدت وجود در اسلام را که عنوان اصلی آن به عربی *التصوّف فی التاریخ* است، نوشته: کتابی یا رسول خود او رساله‌یی به نام طهارت در اسلام دارد. در مقدمه کتاب اخیر می‌نویسد که در سال ۱۳۴۲ ق برای ادای فریضه حج از کانال سوئز به جدّه عزیمت می‌کند، چون اسباب خانه کشتن مسیحی بودند، خورد و خوراک در اثنای سفر برای ایشان مسئله‌ساز می‌گردد. وی برای حل مسئله به بررسی در آیات قرآن، کتب حدیث و فقه می‌پردازد تا حقیقت طهارت با عدم طهارت اهل کتاب و فرقه‌های گوناگون را دریابد. سرانجام به نتیجه می‌رسد که در رساله آورده است.

از این مؤلف بی ادعا قریب هفده اثر باقی است. از میان آنها *تاریخ القرآن* عربی است که در سال ۱۳۱۷ ش به وسیله ابوالقاسم سحاب به فارسی برگردانده شده، دیگر کتاب *الفلسوف الفارسی الکبیر صدرالدین الشیرازی حیات و اهم اصول*

فلسفته که در دمشق به چاپ رسیده و در ۱۳۹۲ ق به وسیله کتابخانه صدر تهران عرضه شده است.

ترجمه و گزینش جستار فیلسوف انگلیسی توماس کارایل Thomas Carlyle (۱۷۹۵-۱۸۸۱) درباره پیامبر اکرم (ص) از کتاب قهرمانان که در تبریز به چاپ رسیده است. کتاب ارزشمند دیگری به نام شرح زندگی روحی حسین بن علی (ع) که در سال ۱۳۱۷ ش با تعلیقه مرحوم عباسقلی واعظ چرندابی در تبریز چاپ شده است. کتاب‌های دیگر و بعضی مقالات وی به صورت خطی باقی است.

پس از وفات شیخ ابوعبدالله زنجانی در ماه جمادی‌الثانی ۱۳۰۹/۱۸۹۱ م ۱۲۷۰ ش در زان به دنیا آمده، در اثنای سفر با بسیاری از علمای طراز اول حوزه‌های علمیة ایران و بعضی مشهورای اسلامی نظیر: آیت‌الله آقا سید ابوالحسن اصفهانی، علامه ضیاءالدین عراقی، شیخ میرزا حسین نائینی هم سفر بوده، از بزرگ مردانی چون سید محمد فیروز ابسی و علامه شیخ عبدالکریم حائری اجازه اجتهاد گرفته است.

مرحوم ابوعبدالله زبان و ادب فارسی و عربی را در زادگاهش فرا گرفت، به تهران رفت و مدتی در مدرسه علمیه فیضیه تحصیل کرد. به زنجان بازگشت و در محضر آقا میرزا ابراهیم حکمی از شاگردان برجسته مرحوم آقا میرزا ابوالحسن جلوه، فلسفه و علوم ریاضی فرا گرفت.

کتاب حاضر از آثار اواخر حیات کوتاه مرحوم مؤلف است. کتاب به زبان عربی و خطی بود، با توضیحات و تصحیح انتقادی آقای یوسف بوزار به علاقه‌مندان عرضه شده است. مؤلف که بیش از پنجاه سال کشاکش حیات علمی را تحمل نکرد، در ۱۳ جمادی‌الاولی سال ۱۳۶۰ ق، ۲۲ آذر ماه ۱۳۲۰ ش در زادگاهش وفات یافت. در زمان تألیف حدود ۵۰ سال شمسی داشت. با توجه به مطالعات عمیق و وسیع آن مرحوم کتابی که تألیف کرده است، به رغم حجم محدود آن زرف‌ترین مباحث مطروحه در تصوف را در آن بررسی کرده، منابع و مصادر تصوف اسلامی

را از دو منشأ: هند و یونان می‌داند و بر آن است که مسلمانان برای اخذ تصوّف از یونان و هند سه مسیر طی کرده‌اند: ۱) مکتب حسین بن منصور حلاج که بیش از دیگران بی‌واسطه از تفکر هند بهره برده است، ۲) مکتب جندی شاپور، ۳) مکتب اخوان الصفا. در هر سه مورد به اختصار بحث می‌کند. نظر حلاج را درباره وحدت وجود توضیح می‌دهد، مکتب جندی شاپور را معرفی می‌کند. به بررسی مکتب اخوان الصفا که از اندیشه‌های نو افلاطونی سرچشمه گرفته است، می‌پردازد. در عین حال تاریخچه بی‌از نظریه وحدت وجود در اندیشه اسلامی را به دست می‌دهد. روش ترجمه گرایان را توضیح می‌دهد، سپس به روش تصوّف می‌پردازد.

در پایان علل بررسی مسائل تصوّف را به چهار مسئله منحصر می‌کند:

۱. جبر و اختیار ۲. عالم الهی، ۳. حدوث جهان، ۴. جوهر فرد (جزء

لایتجزی).

بحثی را به تأثیر مکتب وحدت وجود در اخلاق اختصاص می‌دهد. یکی از مهم‌ترین آثار و نظریه وحدت وجود در اندیشه شرقی و اسلامی را نهادن سنگ بنای نظریه انسان برتر در اجتماع می‌داند.

آخرین فصل کتاب را به پرآوازه‌ترین طرفدار وحدت وجود در اسلام، حلاج وقف می‌کند. درباره زندگی، قتل حلاج و مکتب، و پیوند وی درباره وحدت وجود را بررسی می‌کند در سطور کوتاهی تحت عنوان: ضمیمه تصوّف و ریشه واژه آن، با نظر زنده یاد لوئی ماسینیون که مصدر «تصوّف» به معنی «پوشی (پوشیدن صوف)» است و آرای دیگر را رد می‌کند، و معتقد است اصل واژه «تصوّف» یونانی است.

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی با چاپ این اثر، هم یکی از آثار علامه فقید ابو عبدالله زنجانی را به علاقه‌مندان به تصوّف با ترجمه و توضیحات آقای یوسف

نویسنده به وضوح می‌کند و هم متن اصلی و انتقادی آن را در اختیار می‌گذارد. یادداشت‌های مترجم و در اختیار گذاشتن مراجعی برای مراجعه‌ی دوستان، مزیتی است که بر مزایای دیگر کتاب می‌افزاید.

توفیق هـ. سبحانی

عضو شورای علمی انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

www.ketab.ir

مقدمه مترجم

عصر یک روز بهاری در خرداد ماه هزار و سیصد و هشتاد و هفت خورشیدی، به همراه استاد فرزانه دکتر سید علی یشری، میهمان استاد سیدصادق ضیایی، فرزند یکی از بزرگترین عالمان عصر ایران بودیم. میزبان، مردی شریف و اهل علم و ادب بود. در آن جمع، در کنار نقل و نبات - که در هر دید و بازدیدی معمولاً یافت می شود - شهد و شکر علم و معرفت نیز کامها را شیرین می کرد.

موضوع و محور بحث ها و گفتگوها مرحوم علامه ابو عبدالله زنجانی بود. نامه احمد امین، دانشمند معروف مصری خطاب به ابو عبدالله و نیز نامه علامه طباطبایی در خصوص مستندات قول به طهارت اهل کتاب که قائل به شد، دریافتم ابو عبدالله شخصیتی شناخته در میان اهل علم و فرهنگ است. به خود و جامعه خویش افسوس خوردم که چرا دانشمندی چون او را که فقط دو نسل با ما فاصله دارند بخوبی نمی شناسیم. القصه بحث به آثار ابو عبدالله زنجانی کشید و آنکه بسیاری از آنها هنوز به قول عربها مخطوط (خطی) باقی مانده و به زیور طبع نرسیده اند. در این میان رساله ای خطی به نام التصوف فی التاریخ که مرحوم ابو عبدالله در اواخر عمر شریف خویش به رشته تحریر در آورده بود، نظرم را به خود جلب کرد. سه نسخه خطی از این رساله فی المجلس، توسط آقای ضیایی بزرگوارانه در اختیار بنده قرار گرفت و مقرر شد اینجانب بعد از مقابله و تصحیح متن عربی این نسخه ها،

آن را به همراه برگردان فارسی و احیاناً توضیحاتی چاپ و به جامعه علمی عرضه کنم.

اینک آن تصمیم نیک صورت تحقق پیدا کرده و آنچه در اختیار دارید مشتمل بر ترجمه فارسی رساله *التصوف فی التاریخ* و تعلیقاتی به قلم نگارنده این سطور همراه با متن تصحیح شده آن به زبان عربی است.

نگارنده لازم دید پیش از ورود به مباحث اصلی و ارائه ترجمه فارسی رساله، در این مقدمه به اختصار به سه موضوع اشاره کند:

(الف) آشنایی با مؤلف (ویژگی‌های شخصیتی و سبک پژوهشی ممتاز ابو عبدالله زنجانی)

(ب) معنی نسخه ای رساله *التصوف فی التاریخ*

(ج) مرور بر مباحث رساله *التصوف فی التاریخ*

(الف) آشنایی با مؤلف (ا) مار، و ویژگی‌های شخصیتی و سبک پژوهشی ممتاز ابو عبدالله زنجانی)

یکصد و بیست سال پیش، در ربیع الثانی سال ۱۳۰۹ (ه.ق) در شهر زنجان و در خانواده‌ای مشهور به علم و ادب، فرزندی به دنیا آمد که چندی بعد آسمان علم و فرهنگ، شاهد درخشش پرفروغ او شد. نام وی ابو عبدالله فرزند میرزا نصرالله زنجانی بود. برادر بزرگتر وی نیز شیخ فضل الله نام داشت و شیخ الاسلام زنجان بود که در سال ۱۳۷۳ (ه.ق) بدرود حیات گفت.

ابو عبدالله، صرف و نحو و ادبیات عرب و مقدمات فقه را نزد علمای وقت زنجان آموخت. قریب به سه سال فلسفه و فلکیات را نزد یکی از حکمای بنام ایرانی به نام میرزا ابراهیم زنجانی تلمذ کرد. میرزا ابراهیم خود از بزرگترین شاگردان فیلسوف شهیر میرزا ابوالحسن جلوه بود. ابو عبدالله به سال ۱۳۲۹ (ه.ق) یعنی زمانی که فقط بیست سال داشت به تهران مهاجرت کرد و مدت کوتاهی را در یکی از مدارس فرانسوی به آموختن زبان فرانسه صرف کرد. به زنجان بازگشت و به سال

۱۳۳۰ (هـ.ق) همراه برادر بزرگتر خویش، شیخ فضل الله به نجف عزیمت نمود. او در نجف اشرف، فقه و اصول را از آقا محمد کاظم یزدی و شیخ الشریعه اصفهانی آموخت و در پای درس فقههای بزرگ دیگری همچون علامه سید ابوالحسن اصفهانی و آقا میرزا حسین نائینی و آقا ضیاءالدین عراقی حاضر شد و کسب فیض کرد. مدت اقامت ابو عبدالله را در نجف بالغ بر نه سال ذکر کرده اند. بدین ترتیب، وی در سال ۱۳۳۸ (هـ.ق) به زادگاه خویش، زنجان بازگشت و به تألیف کتاب و نشر اندیشه های اصلاحی خویش مشغول گشت.

ابو عبدالله پس از اقامت در زنجان، عزم سفر به برخی شهرهای ایران کرد و سپس به سوی سوریه و فلسطین و مصر روان شد و به زیارت مکه مکرمه نایل گشت و در طی این مسافرت ها، بسیاری از دانشمندان و متفکران جهان عرب آشنا شد. او پس از اتمام سفر به زنجان مراجعت کرد و در کنار تدریس فقه و فلسفه و تفسیر، عهده دار قضاوت شرعی نیز شد. در اقامت در زنجان مقالاتی را در نشریه لغه العرب بغداد و الزهراء مصر، نشر داد و کاملاً در جهان عرب شناخته گردید، به طوری که در هفتم محرم ۱۳۴۷ (ش.ق) برابر با ۱۹۲۸ میلادی به عنوان نخستین ایرانی به عضویت «مجمع علمی عربی» (فرهنگستان علوم) در دمشق برگزیده شد. در اواخر سال ۱۳۵۳ (هـ.ق) برای بار دوم عازم عراق، سوریه و مصر شد. در همین زمان بود که اثر بزرگ خویش تاریخ قرآن را به رشته تحریر درآورد و دانشمندان مصری او را به گرمی در میان خویش پذیرفتند. ابو عبدالله در مدت اقامت خود در قاهره، سخنرانی ها و گفتگوهای در دانشگاه «الازهر» ایراد نمود که موجب جلب توجه آنها دعوت مسلمانان به اتحاد و همکاری و برادری و گذر از اختلافات عقیدتی و فقهی بود.

پس از بازگشت از این مسافرت علمی، وزارت علوم و معارف ایران، او را به عنوان استاد دانشگاه تهران برگزید. وی از سال ۱۳۵۴ (هـ.ق) برابر با ۱۳۱۴ ش.ق به مدت چهار سال در دانشکده معقول و منقول به تدریس تاریخ فلسفه، تفسیر و اخلاق اشتغال داشت. بخشی که ابو عبدالله در آن تدریس می کرد «کرسه تشریح و فلسفه اسلامی» نام داشت که بعدها منحل و بخش تشریح آن به دانشکده حقوق و